

Олена МАКСИМЧУК,
orcid.org/0000-0003-3063-0161
викладач кафедри історії України,
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
lena_maximchuk@ukr.net

КИЇВСЬКІ МИТРОПОЛИТИ ПОЧАТКУ ХІХ СТ. У ПРОЦЕСІ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ДУХОВНОЇ ОСВІТИ

У статті на основі біографій Київських митрополитів - Гавриїла Банулеско-Бодони (1799 - 1803 рр.) та Євгенія Болховітінова (1822 - 1837 рр.) - висвітлено зміни в Київській Академії, з 1819 р. - Київській духовній академії. Нововведення митрополитів, які опікувалися закладом вищої освіти за завданням вищої державно-церковної влади і водночас вважали це найголовнішим обов'язком свого пастирського служіння, стосувалися різних сфер функціонування закладу вищої духовної освіти. У роки митрополичого служіння в Києві Гавриїла Банулеско-Бодони, коли Київська Академія мала всестановий характер, його ініціатива була спрямована на упорядкування внутрішнього життя, запровадження планування та звітності щодо фінансової діяльності. Послідовно та чітко проваджувалась практика перетворення світського навчального закладу на духовний. Митрополит вдавався до примусового залучення до навчання в Академії дітей православного духовенства.

Наголошується на тому, що в обмежені, а в результаті, ліквідації всестановості Київської Академії митрополит проявляв особливу активність. Він наполегливо і рішуче зобов'язував духовенство Київської єпархії навчати своїх синів, які в майбутньому поповнювали церковний клір. З'ясувавши, що тільки третина єпархіального духовенства мала освіту Київської Академії, він під страхом позбавлення місць служби зобов'язував його віддавати своїх дітей на навчання.

Митрополит Євгеній Болховітінов, як один з розробників проєкту освітньої реформи в російській державі, був прихильником консервативних поглядів щодо освіти і, водночас, виявляв велике зацікавлення щодо розвитку церковно-історичної науки в Київській духовній академії. Залучення вищим державно-церковним керівництвом митрополита Євгенія до розробки концептуальних засад вищої духовної освіти свідчило про відповідність його поглядів загальному напрямку державної політики у сфері освіти. А відтак, його нововведення в Київській духовній академії схвалювалися Святійшим Синодом.

У статті зазначається, що однозначної оцінки його ініціативам у сфері вищої духовної освіти скласти не вдається, так як, з одного боку, він був прихильником старих освітянських порядків і у порушення вимог статуту домігся у 1827 р. призначення ректором КДА свого однодумця без наукового ступеня, а з іншого - ініціював відкриття кафедри польської мови з огляду на те, що польською написано чимало історичних джерел з історії південно-західного краю і для їх дослідження потрібне знання мови, особливо він піклувався розвитком історико-археологічних досліджень та розробкою питань історії російської церкви.

Ключові слова: Київська Академія, Київська духовна академія, система духовної освіти, вища духовна освіта, Святійший Синод, Київський митрополит, церковно-історична наука.

Olena MAKSYMCHUK,
orcid.org/0000-0003-3063-0161
Lecturer of the Department of Ukrainian History,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Ukraine, Uman)
lena_maximchuk@ukr.net

KYIV METROPOLITANS OF THE EARLY 19TH CENTURY IN THE PROCESS OF REFORMING HIGHER THEOLOGICAL EDUCATION

The article, based on the biographies of Kyiv Metropolitans Havriil Banulesco-Bodoni (1799–1803) and Yevhenii Bolkhovitinov (1822–1837), sheds light on the changes that occurred at the Kyiv Academy, the Kyiv Theological Academy from 1819. The innovations introduced by the metropolitans, who managed the higher

educational institution under the instructions of higher state-church authorities and simultaneously considered it their primary pastoral duty, influenced various aspects of the institution's operation. During Havriil Banulesco-Bodoni's metropolitan service in Kyiv, when the Kyiv Academy had an all-estates structure, his initiative was focused on organizing internal operations, introducing planning and establishing financial accountability. A clear and consistent practice of transforming the secular educational institution into a spiritual one was implemented. The metropolitan also enforced the compulsory involvement of children from the Orthodox clergy in the Academy's educational process.

The article emphasizes that during the process of limiting and eventually abolishing the all-estates character of the Kyiv Academy, the metropolitan displayed particular activity. He persistently and decisively required the clergy of the Kyiv diocese to educate their sons, who would later join the church clergy. Upon discovering that only a third of the diocesan clergy had received education at the Kyiv Academy, he demanded, under the threat of dismissal from service, that they are to send their children for education at the Academy.

Metropolitan Yevhenii Bolkhovitinov, one of the developers of the educational reform project in the Russian state, was a supporter of conservative views on education while showing a strong interest in the development of church-historical science at the Kyiv Theological Academy. His involvement by higher state-church authorities in shaping the conceptual foundations of higher theological education indicated that his views aligned with the overall direction of state policy in the field of education. As a result, his reforms at the Kyiv Theological Academy were approved by the Holy Synod.

The article points out that an unequivocal evaluation of his initiatives in higher theological education is difficult to make. On the one hand, he was a supporter of traditional educational orders and, in violation of the statute, managed to have his like-minded associate appointed as a rector of the Kyiv Theological Academy in 1827, despite him not having an academic degree. On the other hand, he initiated the opening of a Polish language department, recognizing that many historical sources about the history of the southwestern region were written in Polish, and knowledge of the language was necessary for their study. He was especially concerned with the development of historical-archaeological research and the study of the history of the Russian Church.

Key words: *Kyiv Academy, Kyiv Theological Academy, system of theological education, higher theological education, Holy Synod, Kyiv Metropolitan, church-historical science.*

Постановка проблеми. За указом Сенату від 15 січня 1797р. затверджено новий територіальний поділ інкорпорованих росією після третього поділу Речі Посполитої 1795р. українських земель, зокрема, Київської, Волинської і Подільської губернії. Межі Київської губернії співвіднесені з межами Київської єпархії, яка формально у 1770 році втратила статус митрополії, але в Києві залишалася митрополича кафедра, яку з 1796 до 1918 року очолювали 13 Преосвященних. Вони титулувалися Митрополитами (архієпископами) Київськими і Галицькими. Це були: Ієрофей Малицький (1796-1799); Гавриїл Банулеско-Бодоні (1799-1803); Серапіон Олександровський (1803-1822); Євгеній Болховітін (1822-1837); Філарет Амфітеатров (1837-1857); Ісидор Нікольський (1858-1860); Арсеній Москвін (1860-1876); Філофей Успенський (1876–1882); Платон Городецький (1882-1891); Іоаннікій Руднєв (1891-1900); Феогніст Лебедев (1900-1903); Флавіан Городецький (1903-1915); Володимир Богоявленський (1915-1918); Кожен з митрополитів опікувався Києво-Могилянською Академією (1632-1817рр.), з 1819 року – Київською духовною академією, що знайшло відображення у їхніх життєписах. Очолюючи митрополичу кафедру, піклування про Академію вони вважали найголовнішим обов'язком свого пастирського служіння.

Суттєві зміни у функціонуванні Київської Академії відбувалися на початку ХІХ ст. За активної участі Київських митрополитів вона була перетворена з потужного культурно-освітнього осередку світського характеру на навчальний заклад вищої богословської освіти. У 1817 р. Київська Академія

була закрита і у 1819 р. відновлена як Київська духовна академія (далі – КДА). Процес такого перетворення знайшов достатнє висвітлення в історіографії Православної церкви, однак, деякі деталі формування нової структури можна виразити на основі життєписів Київських митрополитів початку ХІХ ст. Звернення до біографічних матеріалів зумовлює інтерес ще й тому, доповнюються знання про вище церковне керівництво в Україні.

Аналіз досліджень. Історіографія створення та реформування системи вищої духовної освіти у ХІХ ст. має незаперечні здобутки і є достатньо повною. Ґрунтовний огляд історії вищої освіти в Україні та реформування вищої духовної освіти здійснено історикинею Надією Шип (Шип, 2010). На основі потужного комплексу історичних джерел, вона розглянула Київську духовну академію як визначний центр православної вищої духовної освіти. Висвітлюючи організаційно–правові засади функціонування навчального закладу, вона дослідила зміни в Київській духовній академії, зумовлені новими статутами духовних академій 1814 р., 1869 і 1884 рр., 1910 і 1918 років.

Діяльність Київського митрополита Євгенія Болховітінова теж була предметом дослідження науковців. Український історик Віталій Сарбей досліджував його внесок у розвиток пам'яткознавства, історичного краєзнавства (Сарбей, 1993: 79–83). Бібліотеку і архів митрополита Євгенія Болховітінова дослідила Євгенія Рукавіцина-Гордієвська (Рукавіцина, 2010).

Зазначені фундаментальні праці слугували автору для створення комплексного уявлення про провідні тенденції у системі вищої духовної освіти початку ХІХ ст. та визначення ролі київських митрополитів у реалізації загальної державної політики щодо духовної освіти. Але недостатньо використаними є такі джерела, як біографії київських митрополитів, які були провідниками державно-синодальної політики щодо Православної церкви та системи духовної освіти. Тому звернення до таких джерел є цілком умотивованим.

Мета статті. Використовуючи біографії Київських митрополитів Гавриїла Банулеско-Бодоні та Євгенія Болховітінова, деталізувати процес змін та нововведень в системі вищої духовної освіти в Київській єпархії початку ХІХ століття.

Київський митрополит Гавриїл Банулеско-Бодоні (1799-1803рр.), як і його попередник, був головним начальником Київської Академії. Він забезпечував реалізацію синодальних указів стосовно духовно-освітніх закладів у ввіреній йому єпархії та надавав Св. Синодові щорічні звіти, зокрема, стосовно Академії: про персональний склад викладачів, списки студентів, зміни навчальної програми. У його компетенції було призначення викладачів Академії, членів академічного Правління, а також ректора. Тоді ще Академія перебувала у віданні єпархіальної влади, а утворене 16 грудня 1798р. академічне Правління підпорядковувалось Київській дикастерії.

Основними результатами діяльності митрополита Гавриїла Банулеско-Бодоні щодо Академії було впорядкування фінансової і господарської сфер, налагодження медичного догляду і введення медицини як навчальної дисципліни до академічної програми. Послідовною та цілеспрямованою була

діяльність митрополита щодо ліквідації всестановості давнього навчального закладу та максимального залучення до навчання представників духовного стану.

У створеному 1798р. академічному Правлінні не було економа, а його функції виконував префект і викладач філософії ієромонах Інокентій. Таке поєднання обов'язків було обтяжливим і 14 грудня 1799р. митрополит, який зайняв Київську кафедру 29 вересня 1799р., зробив розпорядження про призначення казначеєм в Академію ченця Вавіли, який знаходився при архієрейському домі. Отримавши такий припис, Правління передало 1 січня 1800р. обов'язок завідування коштами Академії новопризначеному казначею. Митрополитові була надана відомість передачі префектом академічної казни казначею, у якій значились такі суми: усіх наявних грошей виявилось 2818 руб. 5 коп. і процентної суми 12444 руб. 25 коп. (Чеховский, 1905: 517). Стосовно організації фінансово-господарської діяльності Академії, то запроваджувався такий порядок: казна зберігатиметься в Братській церкві під двома печатками – Академії і Києво-Братського монастиря, вкладання і взяття грошей повинні відбуватися у присутності члена Правління Академії; казначей може використовувати гроші тільки за рішенням Правління; він зобов'язаний записувати у спеціальну книгу усі прибутки і витрати, надаючи митрополитові кожні три місяці відомості про стан казни. Здійснення нагляду і керівництво роботою найманих сторожів та робітників при Академії віднесено теж до обов'язків казначея. Заробітна плата казначею встановлювалась 40 руб. на рік. 1 березня 1800р. митрополит затвердив такий порядок зберігання казни Академії та посадові обов'язки казначея.

Одночасно із затвердженням посади казначея при Академії, митрополит витребував у академічного Правління кошторис на її утримання. Він звернув увагу, що з виділених Св. Синодом 12000 руб. для неї, Правління прозвітувалося тільки про витрати на заробітну плату викладачам та службовцям. А скільки грошей витрачено і потрібно витратити на купівлю дров, свічок, на придбання підручників і поповнення бібліотеки, на утримання студентів з інших єпархій, утримання «сирітського будинку» підраховано не було. Тому Правлінню було поставлене завдання: підготувати детальний звіт про усі витрати. І 27 березня 1800р. Правління представило митрополитові детальний кошторис витрат на 1800 рік.

З'ясувалося, що, виходячи з наявних коштів, в «сирітському будинку» можна утримувати 200 учнів, 50 з яких на повному казенному забезпеченні. Ці 50 місць мали надаватися круглим сиротам, які не мали ніякої підтримки і не мали родичів, але були здібними до навчання. На 150 інших місць в «сирітському будинку», які забезпечені тільки безкоштовним харчуванням, передбачався прийом таких юнаків, які отримували деяку допомогу від родичів або осіб, які займали парафії їхніх батьків.

Іншим сиротам з духовного стану передбачалось виплачувати по 90 коп. на місяць для харчування і утримувати їх в парафіяльних школах. У зв'язку з високими цінами на хліб, Правління запланувало зменшити витрати на одяг 50-ти казеннокоштным учням. Щоб уникнути зловживань з казенним одягом,

Правління зобов'язало казначея вести прошнуровану книгу обліку одягу. Митрополит погодився затвердити підготовлений Правлінням кошторис на 1800 рік з однією поправкою: збільшити суму для поповнення бібліотеки Академії з 200 до 300 рублів.

За митрополита Гавриїла Банулеско-Бодоні був поліпшений медичний догляд студентів Академії. Хоч для лікарні був зведений окремих будинок, та з причини недбалості лікаря Вовчанецького, медична допомога не була достатньою. У 1801р. митрополит звільнив Вовчанецького і у 1802р. на вакантну посаду був призначений лікар Х. Г. Бунге, який навчався в Петербурзькому медичному інституті, а завершив освіту в Єнському університеті в Німеччині. Доктор медицини Християн Георгійович Бунге прийняв академічну лікарню в дуже занедбаному стані: не було постільної білизни, посуду, хірургічних інструментів, ліків, хворих доглядав чернець Іпатій, який не мав відповідної підготовки. Заручившись підтримкою митрополита, лікар Х. Г. Бунге привів лікарню у належний стан, домогся виділення 400 руб. на медикаменти. З його ініціативи призначили помічника лікаря з числа студентів і студенти по чергово, за бажанням, доглядали хворих, заготовляли лікарські трави, відвідували пацієнтів лікарні.

Митрополит Гавриїл Банулеско-Бодоні був послідовним прихильником, а відповідно, і практичним виконавцем, ліквідації всестановості Київської Академії. Посівши Київську митрополічну кафедру, він наполегливо вимагав від духовенства Київської єпархії обов'язковості навчання дітей в Академії. Духовенство новоприєднаних до російської імперії колишніх підпольських українських земель, які склали майже всю територію новоутвореної Київської губернії (єпархії), навчало своїх дітей вдома або віддавало синів в уніатські училища, де раніше і саме здобувало освіту. Станом на 1800 рік з 9-ти повітів Київської єпархії 86 священників мали освіту Київської Академії, а інші здобували освіту в таких навчальних закладах: 43 – в Житомирській уніатській семінарії, 34 – в Уманському уніатському училищі, 27 – у Вінницькому уніатському училищі, 18 – в Любарському, 15 – в Канівському уніатських училищах, 9 – в Переяславській православній семінарії, по 5 – в Овруцькому училищі, Барській і Львівській академіях, 3 – в Острозькому училищі, 2 – в Чернігівській православній семінарії, по 1 – в Краківській і Віленській академіях, Шаргородському, Бучацькому, Золочівському, Станіславському училищах і Луцькій семінарії. Тобто, з 259-ти священників 9-ти повітів (окрім Уманського, Чигиринського і Черкаського) Київської губернії в Київській Академії навчались 86 осіб, що складало тільки 33,2 %. З'ясувавши таку ситуацію, митрополит розпорядився, щоб дикастерія зобов'язала усіх священно– і церковнослужителів єпархії своїх синів шкільного віку направити до Академії для відбору на навчання. У разі відмови від навчання в Академії, митрополит погрожував позбавляти священно-церковнослужительських місць, а то й виключати з духовного стану.

Зібрані за розпорядженням митрополита відомості про синів духовенства Київської єпархії показали, що станом на січень 1801р. священно– і церковнослужительських дітей віком 8-14 років налічувалося 719 осіб. Майже

45% з них не були відправлені до Академії з різних причин, зокрема, таких: за станом здоров'я, у зв'язку з матеріальним становищем сім'ї, небажанням батьків. Дикастерія розпорядженням від 7 березня 1801р. зобов'язала духовенство віддавати синів на навчання, а у разі відмови батьків, присилати за дітьми посильних. Щодо стану здоров'я, то було дозволено залишати вдома тільки тих дітей, які мали медичне підтвердження хвороб. Так було розпочате загальне, часто примусове, залучення священно-церковнослужительських дітей на навчання в Академії. З 23 січня 1803р. запроваджувалися штрафи до тих батьків, які відмовлялися відпускати синів на навчання (Чеховский, 1905: 524-525).

Поки митрополит Гавриїл Бонулеско-Бодоні вживав рішучих заходів щодо масового залучення синів духовенства до навчання в Київській Академії, вона все ж ще зберігала свій всестановий характер. Представники інших станів, та й часто діти священно- і церковнослужителів використовували навчання в Академії для виходу на світську службу, або переведення в світські навчальні заклади. У 1799р. до Медико-Хірургічної академії перевелися 8 учнів Академії, у 1802р. – 7, у 1803 – 3 особи. У Петербурзький учительський інститут 1803 року перевелися 10 осіб. Популярним був і Імператорський Московський університет. Стосовно прохань про переведення у світські навчальні заклади, митрополит чітко дотримувався указу імператора Павла I від 29 травня 1800р., яким заборонялося звільняти учнів з духовних і переводити у світські навчальні заклади без монаршого на те дозволу. Але наступний монарх Олександр I 22 травня 1801 р. відмінив указ, надавши право Св. Синоду самому вирішувати питання про виходи учнів духовних шкіл на світську службу. Св. Синод залишав за собою право давати чи не давати такі дозволи тільки старшим учням Академії («богословам» і «філософам»), а прохання учнів молодших класів дозволив розглядати єпархіальним архієреям. Після такого указу митрополит Гавриїл, зазвичай, давав дозвіл на вступ до світських навчальних закладів.

Та найсуттєвіші зміни в Київській Академії сталися в роки служіння на Київській митрополичій кафедрі наступника Гавриїла Банулеско-Бодоні – митрополита Серапіона Олександровського (в миру – Стефан Сергійович Логиновський). У період його митрополичого служіння в Києві (1803-1822 рр.), за рішенням Св. Синоду, Київська Академія у 1817р. була ліквідована і на її основі сформована духовна семінарія, духовне училище, а у 1819р. відкрита Київська духовна академія. Формування нової системи духовної освіти – тема надзвичайно широка і не вміщається у рамки статті. Тому, не зупиняючись на створенні закладу вищої богословської освіти в Києві, до діяльності митрополита Серапіона з точки зору його біографії звертатися не будемо.

Зазначимо тільки те, що митрополит Київський Серапіон Олександровський (1803-1822р.), згідно свого прохання, 24 січня 1822р. був звільнений від управління Київською митрополією та Києво-Печерською лаврою із збереженням окладу і вибором місця проживання.

На його місце Св. Синодом обраний архієпископом київським і галицьким та Києво-Печерської лаври священно-архімандритом архієпископ Псковський Євгеній Болховітінов (1767–1837рр.). Син священника, він

навчався у Воронежській духовній семінарії, потім – у Московській слов'яно–греко–латинській академії. Мав священницький та викладацький досвід, знав французьку, грецьку, італійську, єврейську, польську, латинську мови. Займався історичними дослідженнями, був автором історико–краєзнавчих розвідок про Новгород, Псков, Воронеж, праць з історії росії та православної церкви, був одним з перших дослідників історії Києва (Курас, 2003: 124). Євгеній Болховітінов на час призначення в Київ був самим енергійним і діяльним з тодішніх архієреїв. Імператор Олександр I особисто «знав і високо цінував преосвященного Євгенія і тому 30 січня 1822р. затвердив вибір Синоду» щодо призначення його на Київську митрополічу кафедру (Карпов, 1913: 526). Історики називають і іншу дату імперського указу про призначення Євгенія Болховітінова Київським митрополитом – 24 січня 1822 р. (Шип, 1996: 93). Та розбіжності у датах не настільки принципові, як важливо те, що імператор при призначенні «висловив надію на його добру службу, а також сподівання, що під його наглядом Київська академія примножить свої здобутки в справі духовної освіти» (Шип, 1996: 93). За монаршим рескриптом від 16 березня 1822 р. він був піднесений до сану митрополита і призначений членом Св. Синоду, а 11 квітня 1822р. прибув до Києва.

Преосвященному Євгенію випав жереб управляти Київською митрополією–єпархією у той час, коли вона тільки у 1797р. була сформована у новому складі, коли «відбувався процес поступового об'єднання краю з корінними частинами імперії, зливались приєднані області з цілим державним організмом, до того ж таки асиміляторська робота, що особливо посилилась після польського повстання 1830-1831рр., проводилась російським урядом як у громадянському, так і у церковному устрої...» (Карпов, 1993: 529). Відтак управляти Київською митрополією за таких обставин було дуже відповідально.

У біографічному нарисі Є. Болховітінова зазначалося, що «життя південно–західних єпархій загалом, і Київської особливо, в силу історичних умов протікало дещо відмінно від єпархій великоросійських; на півдні Русі склалися свої особливості, свої порядки і в єпархіальному управлінні, і у церковно–парафіяльному житті і навіть у матеріальному забезпеченні духовенства. Сліди таких особливостей в устрої Київської митрополії при преосв. Євгенії були досить помітні і згладжувались ним стосовно порядків великоросійських (Карпов, 1913: 529).

У 1823р. відбувся перший випуск КДА. Комісія духовних училищ при Св. Синоді доручила митрополитові Київському Євгенію Болховітінову провести перевірку її діяльності. У звіті про результати перевірки митрополит зазначив, що Київська академія першим своїм випуском цілком виправдовує надії Комісії духовних училищ і він просить дозволу на формування академічної Конференції та цензурного комітету. Дозвіл був отриманий і 18 грудня 1823р. відбулося перше засідання вченого товариства академії – Конференції. Почесними членами Конференції стали усі члени Комісії духовних училищ при Св. Синоді, а саме: Серафим, митрополит Новгородський і С.–Петербурзький ; Філарет, архієпископ Московський і Коломенський; Григорій, єпископ Ревельський; Павло Васильович Криницький, придворний духовник; Іван

Семенович Державін, обер-священник; князь Олександр Миколайович Голіцин; князь Петро Сергійович Мещерський і Павло Олександрович Галахов. За поданнями митрополита Є. Болховітінова, Комісія духовних училищ дійсними членами Конференції затвердила: ректора КДА архімандрита Мойсея і ректора Київської семінарії ієромонаха Кирила; інспектора КДА ієромонаха Смарагда; трьох бакалаврів – церковної історії–ієромонаха Євгенія, філософії – Івана Скворцова і грецької мови – Аверкія Пушнова; кафедрального протоієрея Дмитрія Сигиревича; протоієрея Стефана Сем'яновського і протоієрея Івана Маньковського (Карпов, 1914: 182–183).

За задумом митрополита Київського Євгенія Болховітінова, учене товариство (Конференція) було покликане наглядати за семінаріями та духовними училищами, призначати до них викладачів, турбуватися про поліпшення викладання навчальних дисциплін, писати богословські книги, заохочувати богословську вченість, цензурувати духовні твори, видавати свій науковий журнал. Тобто, основною метою новоствореного осередку було сприяння розвитку богословської науки та освіти. Статутом Конференції встановлене почесне та дійсне членство вченого товариства, передбачені урочисті та звичайні зібрання, означені функції цензурного комітету, дозволено проведення екзаменів студентам, надання наукових академічних стипендій.

Митрополит прагнув залучити членів Конференції до розробки церковно-історичної науки, але його намагання успіху не мали. Бібліотека Академії від пожежі у 1811р. дуже постраждала, книг не вистачало і з ініціативи Євгенія Болховітінова з 1824р. активізується науково-літературна діяльність. У друкарні Києво-Печерської лаври за замовленням КДА було надруковано дві книги – «Поради молодому проповіднику» (переклад з польської) та «Зібрання творів студентів першого курсу». Обидві книги були розіслані в семінарії для використання учнями та викладачами. Така ініціатива Євгенія Болховітінова була суголосною з розпорядженням Комісії духовних училищ від 10 травня 1822р. про запровадження при академіях, семінаріях та духовних училищах постійної катехізації у вигляді пояснення слова Божого або у вигляді повчань, що викладають в систематизованому порядку предмети християнської віри з метою розвитку в учнів інтересу та здатності до проповідування.

Та Київський митрополит прагнув активного залучення членів вченого товариства – Конференції – до історико-богословських досліджень та літературної праці. І сам у цьому став прикладом для наслідування: 2 липня 1824р. він передав через Конференцію до цензурного комітету КДА свою наукову працю «Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии», яка після розгляду була рекомендована до друку і 1825 року видрукувана в лаврській друкарні. Але його приклад не надихнув учене товариство КДА і митрополиту Євгенію Болховітінову не вдалося залучити викладачів до розгортання історико-церковних досліджень.

Але це не відобразалося на його ставленні до КДА. Він підтримував керівництво навчального закладу у проведенні ремонту старих академічних приміщень і будівництві нових, клопотався перед Св. Синодом про виділення коштів для будівельних робіт. Під його безпосереднім контролем навесні

1822р. розпочате будівництво нового триповерхового корпусу КДА, яке було завершене до жовтня 1825р.. А майже за рік перед тим, 14 грудня 1824р. був урочисто освячений оновлений після пожежі 1811р. Конгрегаційний храм в ім'я Благовіщення Пресвятої Богородиці. Церемонію освячення здійснив митрополит Київський Євгеній Болховітінов у сослужінні духовенства усіх києвоподільських церков.

Виявом опіки про КДА була підтримка ініціативи її ректора Мойсея Богданова–Платонова про відродження академічного хору, який розпався 1823р. у зв'язку з першим випуском. На початку січня 1825р. ректор запропонував вибрати з нижчих училищ шість талановитих учнів серед сиріт чи дітей бідних батьків. Пропонувалось поселити їх в КДА, перевести на казенне утримання з тим, щоб вони співали в хорі до того часу, коли у них почнуть ломатися голоси, а потім повернуться до навчання. Митрополит схвалив таку пропозицію і академічний хор знову зазвучав.

Київський митрополит Євгеній Болховітінов долучився до реформування духовної освіти у концептуальному сенсі. З кінця 1824 до початку 1827р. він перебував у Петербурзі, куди був запрошений для участі у дискусії представників двох груп поглядів на важливі церковні та освітні питання. Протистояння двох концептуальних підходів переросло з площини дискусій у форму персонального протистояння колишнього міністра духовних справ та народної освіти у 1816-1824 роках князя Олександра Миколайовича Голіцина та надзвичайно наближеного до імператора Олександра I військового і державного діяча, начальника імператорської канцелярії з 1812р. графа Олексія Андрійовича Аракчеєва. Вище церковне керівництво в імперії теж поділилось щодо підтримки сторін протистояння. О. М. Голіцина підтримували: архієпископ (дещо пізніше знаменитий митрополит) Московський Філарет, не менш знаменитий реформатор, законотворець, засновник російської юридичної науки, державний секретар граф Михайло Михайлович Сперанський; вікарій С.–Петербурзький і ректор С.–Петербурзької духовної академії преосвящ. Григорій Постніков. Погляди О. А. Аракчеєва підтримували: митрополит С.–Петербурзький і чільний член Св. Синоду Серафим Глаголевський; міністр народної освіти Олександр Семенович Шишков і юр'ївський архімандрит Фотій Спаський. Саме «аракчеєвці» запросили для своєї підтримки Київського митрополита Євгенія як великого правовірного і «стовпа церкви» з тим, щоб доручити йому влаштування духовних училищ і очищення їх від проникаючих туди нових ідей.

Вибір для такої справи Євгенія Болховітінова зумовлювався тим, що він виховувався за старих освітніх традицій, був прихильником суворого класицизму, а відтак, не повністю підтримував деякі нововведення реформи 1809-1814рр., які суперечили укладеному ним в 1805р. проекту реформування освітянської сфери. Та тоді перемогли ідеї Філарета Дроздова – впливового православного богослова XIX ст., який з 1821р. прийняв сан митрополита Московського і Коломенського та виїхав з С.–Петербурга, послабивши таким чином вплив на Св. Синод.

Своїм приїздом до С.–Петербурга Євгеній Болховітінов посилював підтримку опозиції колишньому обер-прокурору Св. Синоду О.М. Голіцину і його нововведенням. Першим яблуком розбрату стало створене з ініціативи О.М. Голіцина і підтримане імператором Олександром I у січні 1813р. Біблійне Товариство. Це була громадська ініціативна група, перше засідання якої відбулося у О. Голіцина вдома, і яка мала за мету поширення Слова Божого шляхом публікування Біблії та деяких книг Старого і Нового Заповітів різними мовами і продаж їх за доступними цінами, а для бідних надання безоплатно.

Ще одним каменем спотикання було несприйняття «аранчєєвцями» напряму розвитку новоутворених духовних академій і маркування незадовільними успіхи і поведінку нових їх вихованців, які хизувалися своїми вченими ступенями магістрів і кандидатів богослів'я. Адже за статутом 1814 р. студенти академій випускались магістрами і кандидатами, і деякі з них, приступаючи до служби, зверхньо себе вели у відносинах з ректорами семінарій і єпархіальними архієреями.

Стосовно Біблійного Товариства, то «аракчєєвці» домоглися його закриття після смерті Олександра I, коли новий імператор Миколай I своїм рескриптом у 1826 р. заборонив його існування.

А щодо духовних академій, то митрополитам С.–Петербурзькому – Серафиму і Київському – Євгенію ще при житті Олександра I вдалось реалізувати одну консервативну ідею. Зокрема: у травні 1825 р., напередодні випусків у С.–Петербурзькій і Київській духовних академіях, митрополит Серафим вніс до Комісії духовних училищ пропозицію, щоб незалежно від результатів екзаменів, які проводила Конференція, випускники пройшли ще одні випробовування. В С.–Петербурзькій академії їх повинен провести преосвященний Григорій, а в Київській – вікарний єпископ Афанасій. Комісія духовних училищ прийняла таку пропозицію і зобов'язала Конференції двох академій після проведення додаткових випробовувань представити по дві – три дисертації латинською і російською мовами з богословських предметів, переважно про російську церкву. Здогадно, думка про тематику дисертацій була висловлена митрополитом Євгенієм Болховітіновим, який не схвалював абстрактних чи надуманих тем наукових робіт.

Про перевірку С.–Петербурзької академії преосвященний Григорій надав Комісії духовних училищ позитивний відгук, особливо про вивчення стародавніх мов. Обидва митрополити перевіряли це під час публічного екзамена випускників, а Євгенію Болховітінову було доручено перевірити ще й тексти дисертацій. Результати перевірки задовільнили обох митрополитів.

По–іншому складалося в Київській духовній академії: студенти зволікали з написанням дисертацій за браком часу, так як повідомлення про це їм надійшло напередодні випускних випробовувань. Це розгнівало митрополита Київського Євгенія. Він звинувачував в усьому нові порядки в академіях і написав про це в листі ректору КДА архімандриту Мелетію. Він зазначав, що відмова студентів є свідченням їхньої недостатньої підготовки. А викладачів він звинуватив у тому, що вони мало уваги звертають на книги про російську церкву, а більше вивчають твори іноземних богословів. Митрополит ставив у

приклад студентів С.–Петербурзької академії, яким відомі такі книги, як «Камінь віри» Стефана Яворського, «Прациця» Питиримова та ін., і вони пишуть дисертації про вшанування святих, про піст, про хрест, про мощі святих. Він ратував за те, щоб студенти вивчали вітчизняну церкву, а не історію вселенської церкви.

Продовжуючи перебувати у С.–Петербурзі, Київський митрополит очікував дисертацій від студентів КДА і зобов'язував ректора до письмових повідомлень з приводу просування цієї справи. І тільки у жовтні 1825 р. Конференція КДА надіслала розрядний список тогорічних випускників та тексти їх наукових робіт. Читати роботи Комісія духовних училищ доручила С.–Петербурзькому митрополитові Серафиму і преосвященному Григорію. На основі їх висновку, 4 грудня 1825 р. Комісія ухвалила загальну постанову про випускників Київської та С.–Петербурзької академій. У ній було прописано про те, щоб випускникам ступень магістра відразу не присвоювати, а студентів, визначених до звання магістра і старшого кандидата, випускати з академій тільки кандидатами з правом отримання ступеня магістра через два роки служби при наявності позитивного відгуку начальства і при взірцевій поведінці. А в ступені кандидата затверджувати тільки тих студентів, які рекомендовані до нього і які працевлаштувались в навчальних закладах.

Київський митрополит Євгеній Болховітінов зніціював роботу Комісії духовних училищ щодо перегляду підручників для академій і семінарій. Приводом стало те, що деякі викладачі академій та семінарій, з причини недостатньої кількості підручників, писали власні лекції і за власним вибором обирали твори іноземних авторів. Це створювало більше навантаження на студентів. Тому Комісія духовних училищ ухвалила рішення про визначення переліку навчальної літератури, основу якого склали підручники латинською мовою, що означало повернення латини і схоластики.

Реакційними заходами називав такі розпорядження Комісії духовних училищ митрополит Московський Філарет. І вони припинилися з початком царювання Миколи I, який прислухався до думки Філарета стосовно важливих церковно–державних питань. Тому, коли на початку 1827 р. від'їхав з С.–Петербурга Київський митрополит, Філарет був запрошений в Св. Синод, де висловив своє невдоволення діяльністю Комісії духовних училищ.

Прихильність митрополита Євгенія Болховітінова до старих освітянських порядків підтвердилась і в тому, що, коли у листопаді 1826 р. ректора КДА Мелетія призначили вікарієм Київської митрополії, то за його поданням Комісія духовних училищ на ректорство до академії призначила архімандрита Кирила (Куницького) – випускника, а потім викладача старої Київської Академії, який обіймав посаду ректора Київської семінарії. Завдячуючи митрополичому протегуванню, архімандрита Кирила в січні 1826 р. викликали до С.–Петербурга для проведення низки священнослужінь, а вже в січні 1827 р. він повернувся до Києва в якості ректора КДА, хоч не мав наукового ступеня, як того вимагав новий статут академії. А митрополит Євгеній Болховітінов, повернувшись до Києва, ще більше уваги почав приділяти КДА. Він заходив у навчальні аудиторії, відвідував заняття, розпитував про підготовку наукових

робіт, а іноді – присилав книги з власної бібліотеки. Особливо частим гостем митрополит був на екзаменах. Полюбляв бувати він і в бібліотеці, яка, за його вказівкою, постійно поповнювалася.

Знавець церковної історії, митрополит Євгеній Болховітінов, зініціював відкриття в КДА кафедри польської мови. Адже вивчення історії південно–західного краю вимагало знання польської мови так як чимало історичних джерел були написані нею. Сам митрополит вільно володів польською, спілкувався зі знавцями польської літератури, а з 1826 р. був обраний почесним членом Віленського університету. Кафедра польської мови проіснувала в КДА до 1845 року.

Завдячуючи підтримці митрополита, в КДА активніше досліджувалась церковна історія та археологія. Студенти випуску 1827 р. підготували декілька наукових робіт історико–археологічного змісту, зокрема, це дослідження Ф. С. Шимкевича «Про освіту стародавніх євреїв, їх успіхи в науках та витончених мистецтвах». Митрополит Євгеній, уповноважений Комісією духовних училищ обирати кращі студентські роботи для опублікування, звернув увагу на ґрунтовні археологічні та філологічні знання Ф. С. Шимкевича і затвердив його у ступені магістра богослів'я та словесних наук. Окрім того, він призначив Ф. С. Шимкевича на вакансію бакалавра німецької мови і заохочував його заняття археологією і філологією. Невдовзі з'явилися і перші друковані праці Ф. С. Шимкевича: «Погляд на російські літописи у філологічному відношенні» і «Опис рукописів, що знаходяться в бібліотеці К. Д. Академії» (Карпов, 1914: 181–208).

Висновки. Таким чином, звернення до біографій київських митрополитів початку ХІХ ст. дало можливість конкретизувати деталі у функціонуванні Київської Академії – Київської духовної академії. З біографій двох митрополитів увиразнено їх ставлення до академічної освіти. Митрополит Київський і Галицький Гавриїл Банулеко-Бодоні встановив контроль над коштами Академії, запровадив посаду казначея та визначив коло його обов'язків, започаткував звітність про фінансову діяльність та складання річних кошторисів, запровадив норми проживання у гуртожитку («сирітському будинку»), поліпшив медичний догляд студентів, тобто упорядкував внутрішнє життя навчального закладу. Особливу активність він проявив в обмеженні, а в результаті – ліквідації всестановості Київської єпархії. Він наполегливо і рішуче зобов'язував духовенство Київської Академії навчати своїх синів, які в майбутньому поповнювали церковний клір. З'ясувавши, що тільки третина єпархіального духовенства мала освіту Київської Академії, він під страхом позбавлення місць служби зобов'язував його віддавати своїх дітей на навчання. Хоч навчання в Академії не означало стовідсоткове направлення на єпархіальну службу, а іноді уможлиблювало перехід у світські навчальні заклади, все ж митрополит вдавався до примусового залучення до академічної освіти.

Митрополит Євгеній Болховітінов більше опікувався розвитком історико-богословської науки в КДА. На початку його митрополичої діяльності в КДА було створене вчене товариство – Конференція, у почесні члени якої увійшли усі члени Комісії духовних училищ при Св. Синоді, що було знаковим

показником. Метою створення Конференції митрополит вважав залучення її рядових членів до розробки церковно-історичної науки. Він сам займався історико-богословськими дослідженнями, але його особистий приклад інших не надихав. Та це його не образило і він продовжував опікуватися КДА: вникав у ремонтні роботи, посприяв у відродженні академічного хору. Як людина широких наукових поглядів та глибоких переконань щодо змісту богословської освіти, він був залучений вищим державно–церковним керівництвом до розробки концептуальних підходів духовної освіти. Як прихильник консервативних поглядів щодо реформування системи освіти, Євгеній Болховітінов був ініціатором синодального рішення про присвоєння наукових ступенів випускникам академій у разі дотримання певних умов. Він зніціював перегляд Комісією духовних училищ підручників для академій та семінарій, наполігши на тому, щоб з богословських предметів вони були написані латинською мовою. Однозначної оцінки його ініціативам у сфері вищої духовної освіти скласти не вдається, так як, з одного боку, він був прихильником старих освітянських порядків і у порушення вимог статуту домігся у 1827 р. призначення ректором КДА свого однодумця без наукового ступеня, а з іншого – зніціював відкриття кафедри польської мови з огляду на те, що польською написано чимало історичних джерел з історії південно–західного краю і для їх дослідження потрібне знання мови, а також виявляв велике зацікавлення розвитком історико–археологічних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Болховітінов, 2003 - Болховітінов Євфимій Олексійович. Провідники духовності в Україні: Довідник / За ред. І. Ф. Кураса. К.: Вища школа, 2003. 783 с.
- Карпов, 1914 - Карпов С. Евгений Болховитинов, как митрополит Киевский. *Труды Киевской Духовной Академии*. 1914. Июнь. С. 181-208.
- Карпов, 1913 - Карпов С. Евгений Болховитинов, как митрополит Киевской. *Труды Киевской Духовной Академии*. 1913. Июнь-август. С.507- 532
- Рукавіщина-Гордієвська, 2010 - Рукавіщина-Гордієвська Є.В. Київський митрополит Євгеній (Є. О. Болховітінов: Бібліографія). Бібліотека. Архів. К.:НБУВ, 2010. 856 с.
- Сарбей, 1993 - Сарбей В. Г. Митрополит Євгеній (Є. О. Болховітінов). *Київська старовина*. 1993. №1. С. 79-83
- Чеховский В. Киевский митрополит Гавриил Банулеско-Бодони (1799-1803гг.). *Труды Киевской Духовной Академии*. 1905. Август. С.515-560.
- Шип, 1996 - Шип Н. А. З історії Київської духовної академії. *Український історичний журнал*. 1996. №5. С. 91 – 105.
- Шип, 2010 - Шип Н. А. Київська духовна академія в культурно-освітянському просторі України (1818 - 1919). К.: Фенікс, 2010. 436 с.

REFERENCES

- Bolkhovitinov, 2003 - Bolkhovitinov Yevfimii Oleksiiovych. Providnyky dukhovnosti v Ukraini: Dovidnyk / Za red. I. F. Kurasa. [Leaders of Spirituality in Ukraine: A Handbook]. K.: Vyshcha shkola, 2003. 783 s. [in Ukrainian].
- Karpov, 1914 - Karpov S. Evgenii Bolkhovitinov, kak mitropolit Kievskii. [Evgeny Bolkhovitinov as the Metropolitan of Kyiv]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*. 1914. Iiuni. S. 181-208. [in Russian].
- Karpov, 1913 - Karpov S. Evgenii Bolkhovitinov, kak mitropolit Kievskoi. [Evgeny Bolkhovitinov as the Metropolitan of Kyiv]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*. 1913. Iiuni-avgust. S. 507-532. [in Russian].
- Rukavitsyna-Hordiievska, 2010 - Rukavitsyna-Hordiievska Ye. V. Kyivskiy mytropolyt Yevhenii (Ye. O. Bolkhovitinov: Bibliohrafiia). [Kyiv Metropolitan Yevhenii (Ye. O. Bolkhovitinov: Bibliography)]. Biblioteka. Arkhiv. K.: NBUV, 2010. 856 s. [in Ukrainian].
- Sarbei, 1993 - Sarbei V. H. Mytropolyt Yevhenii (Ye. O. Bolkhovitinov). [Metropolitan Yevhenii (Ye. O. Bolkhovitinov)]. *Kyivska starovyna*. 1993. №1. S. 79-83. [in Ukrainian].

Chekhovskii, 1905 - Chekhovskii V. Kievskii mytropolit Gavriil Banulesko-Bodoni (1799-1803 gg.). [Kyiv Metropolitan Gavriil Banulesko-Bodoni (1799-1803)]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*. 1905. Avgust. S. 515-560. [in Russian].

Ship, 1996 - Ship N. A. Z istorii Kyivskoi dukhovnoi akademii. [From the History of the Kyiv Theological Academy]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1996. №5. S. 91-105. [in Ukrainian].

Ship, 2010 - Ship N. A. Kyivska dukhovna akademiiia v kulturno-osvitiivskomu prostori Ukrainy (1818-1919). [The Kyiv Theological Academy in the Cultural and Educational Space of Ukraine (1818-1919)]. K.: Feniks, 2010. 436 s. [in Ukrainian].

DOI: 10.31499/2519-2035.12.2025.325550

УДК:94:502.13(477-751.3)«192/196»

Анна МАЛІНОВСЬКА,

orcid.org/0009-0005-8755-8553

*аспірантка наукового інституту аспірантури і докторантури
спеціальності 032 Історія та археологія
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Україна, Вінниця)
anna.milk777@gmail.com*

Іван РОМАНЮК,

orcid.org/0000-0002-6427-9229

*доктор історичних наук,
професор кафедри історії України
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Україна, Вінниця)
ivanvin811@gmail.com*

СТАН ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ В 1920-Х НАПРИКІНЦІ 1960-Х РР.

У статті розглядається розвиток природно-заповідного фонду України в період з 1920-х до кінця 1960-х років. Проаналізовано основні етапи становлення заповідної справи, включаючи створення перших заповідників, зміни в правовому регулюванні та вплив політичних рішень на збереження природних екосистем. Особливу увагу приділено ролі наукових установ та громадських ініціатив у процесі формування системи охорони природи. Визначено ключові виклики, з якими стикалася заповідна справа в означений період, зокрема наслідки радянської господарської політики та скорочення заповідних територій у 1950-х роках. Дослідження ґрунтується на архівних матеріалах, і наукових публікаціях.

Ключові слова: *природно-заповідний фонд, заповідники, охорона природи, Україна, ХХ століття.*

Anna MALINOVSKA,

orcid.org/0009-0005-8755-8553

*PhD student of the Scientific Institute of Postgraduate and Doctoral Studies
of the speciality 032 History and Archeology
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyy
State Pedagogical University
(Ukraine, Vinnytsia)
anna.milk777@gmail.com*

Ivan ROMANIUK,

orcid.org/0000-0002-6427-9229

*Doctor of History, Professor of the Department of History of Ukraine
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyy
State Pedagogical University
(Ukraine, Vinnytsia)*